

ANALÝZA ETNOGRAFICKÉ FOTOGRAFIE V KONTEXTU DÍLA VÁCLAVA MARKA

Přemysl Ovský

*Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni
povsky@ksa.zcu.cz*

Ethnographic Photography Analysis in the Context of the Work of Václav Marek

Abstract—The article represents the content analysis of the work of the Czech ethnographer Václav Marek from two points of view. The first one is the textual analysis of the thematic topics of his ethnographic work. The other is the image analysis, namely the examination of his self-made photographs taken during the fieldwork. The aim of this comparative study is to confront the research topics of Marek's ethnographies with the topics of his photographic work. Marek's most important themes include the pre-Christian Sami religion, the origin and evolution of the traditional Sami livelihood with reindeer breeding in the first place, the historical development of family and social life, with highlighting the degenerative evolution of the Sami women's status in the society, or the position of the Sami minority in national states. However, these research topics are just rarely visible in Marek's photographic work. The exception is his interest in Sami reindeer breeding, which is one of the distinctive attributes of Sami culture. In contrast to his own ethnographic studies, Marek tried to capture in the photographs an idealized and romantically glamorized view of Sami culture, avoiding some controversial topics.

Keywords—Václav Marek; Sami people; Czech foreign ethnography; Marxism; visual anthropology; content analysis

ÚVOD

OBSAHOVÁ textová analýza, ať už kvalitativní, kvantitativní nebo smíšená, je dnes již tradiční technikou využívanou při analýze textů, jak ukazuje množství metodologických příruček i studií (Neuendorf 2002;

Krippendorff 2004; Krippendorff a Bock 2008). Oproti tomu analýza, ve které figuruje obraz jako předmět výzkumu, je přístupem poměrně okrajovým, a jako formálním nástrojem výzkumu společnosti spíše opomíjeným, nicméně stále se progresivně rozvíjejícím. Dokladem je například práce Christophera Mortona (2009), ve které se zaměřuje na fotografický materiál slavného anglického antropologa E. E. Evans-Pritcharda, ale i řada dalších studií (Banks a Morphy 1999; Hockings 2003). Zajímavá je také studie týkající se vztahu mezi fotografováním a terénní metodologií známého britského antropologa Bronislava Malinowského, která poukazuje na odlišnosti Malinowského přístupu k fotografování, ve kterém se, navzdory jeho funkcionalistickému zaměření na interakce, lidským interakcím nevěnuje (Young 1998). Z tuzemských prací týkajících se vizuální analýzy bych rád zmínil studii Věry Halászové (1989), která se věnovala analýze fotografií českých cestovatelů z přelomu 19. a 20. století, dále publikace *Vizuální antropologie: Kultura žitá a viděná* (Čeněk a Porybná 2010) a *Vizuální sociologie: Fotografie jako výzkumná metoda* (Sztompka 2008), případně metodologickou příručku *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací* (Wittlich et al. 2017) nebo sborník textů *Vizuální antropologie: Klíčové studie a texty* (Burzová, Hirt a Lupták 2015).

Tato práce si klade za cíl porovnat výzkumná témata českého etnografa Václava Marka, kterými se zabýval ve svých odborných textech, s tím, jaká témata byla signifikantní pro jeho fotografickou činnost. Jinými slovy vyextrahovat opakující se vzorce v Markově

fotografické činnosti a analyzovat je ve vztahu k původní psané Markově práci pomocí komparace textového a obrazového materiálu za účelem stanovení shodných a rozdílných rysů. Tato studie tedy vychází z předpokladu, že obraz je plocha, která nese určitý význam, a jako taková lze být dešifrována, obdobně jako řeč (Flusser 1994, 5–6). Obraz tak může být zkoumán podobnými principy, jakými se analyzuje textový materiál, a může být tedy vzájemně i komparován. Díky této komparaci se pak mohou ukázat jisté teoreticko-metodologické difference mezi obrazovým a textuálním přístupem, a nabízí se tak další možnost pohledu na analýzu přístupů k výzkumu nejen kultur a společností, ale také etnografů a antropologů, kteří je zkoumají.

Český cestovatel, etnograf a spisovatel Václav Marek (1908–1994) prožil mezi Sámy¹ takřka patnáct let, od třicátých do padesátých let dvacátého století, a postupně si Sámy natolik oblíbil, že se začal zajímat o jejich jazyk, historii a kulturu. Přínosem jeho práce pro poznání tohoto severského etnika se zabývali čeští i skandinávští vědci (Kovář 2009, 2013; Hingarová, Hubáčková a Kovář 2009; Kovář a Gaski 2010; Kappfjell 2010). Václav Marek se narodil v roce 1908 v malé středočeské obci do chudých poměrů. V raném dětství přišel o otce, čímž se jeho společenská a ekonomická situace ještě zhoršila a byl donucen zanechat studií. Určujícím momentem Markova života byla ztráta levé paže při tvrdé námezdní práci. Kvůli tomuto hendikepu nemohl najít žádné důstojné zaměstnání, a tak ve dvaceti letech opustil rodnou obec a zahájil téměř čtyřleté putování Evropou.

Do Laponska přišel Václav Marek na počátku třicátých let. Přišel v době vrcholící „norvegizace“,² tedy v době, kdy ve Skandinávii

¹ U nás dříve označovanými jako „Laponci“, případně „Lopaři“, což se však pojí s negativními konotacemi. V této práci se budu držet nověji zavedeného termínu „Sámové“, používaného jak v moderní cizojazyčné literatuře („Sami“), tak i preferovaného samotnými Sámy. Více např. Kovářův doslov (in Marek 2000) nebo Kovář (2009).

² Jedná se o oficiální vládní politiku týkající se asimilace Sámů, která byla v Norsku mnohem agresivnější než ve Švédsku nebo Finsku. Na konci 19. stol. tato vládní politika zintenzivněla a v norských školách bylo například zakázáno používat sámský jazyk a prodávat zemědělské pozemky někomu, kdo neovládal norštinu.

panovala nejtvrďší snaha Sámy kulturně „pozvednout“ a asimilovat do většinové společnosti. V důsledku této vládní politiky také přicházelo do Laponska mnoho norských a švédských sedláků, což vedlo mezi domorodými pastevcí a nově přichozími zemědělci k řadě konfliktů. Marek se Sámy soucítil a ne neprávem je považoval za nejnižší postavenou etnickou skupinu v tehdejších severských státech. Markovým životním úkolem se tak stala ochrana Sámů před oficiální skandinávskou politikou. V Laponsku pořádal řadu osvětových konferencí a besed, kterých se zúčastňovali jak místní pastevečtí Sámové, tak i sedláci. Zároveň se během třicátých a čtyřicátých let dvacátého století snažil přiblížit sámský způsob života i v tehdejší Československu publikováním mnoha populárně-naučných článků.

Po komunistickém převratu v roce 1948 se rozhodl z rodinných i politicko-ideologických důvodů vrátit do Československa pomoci budovat novou, komunistickou společnost. Byl přesvědčený, že jediná třída skutečně pracující je ta dělnická a ta by měla také vládnout. „*Byl jsem otužilý kozák a vzdor svým handicapům jsem se nebál práce. Měl jsem důkladné znalosti a velkou životní zkušenost a politicky jsem měl naprosto jasno: věřil jsem v budoucnost pracující třídy.*“ (ANM, dopis 10. 4. 1963) Díky nedůvěřivosti tehdejšího režimu však bylo pro Marka komplikované najít si zaměstnání odpovídající jeho znalostem. V roce 1948 Marek získal zaměstnání v Československé myslivecké jednotě. V roce 1952 byl zaměstnán ve Výzkumném ústavu lesního hospodářství ve Strnadlech na Zbraslavi, kde se zabýval půdní zoologií. Od roku 1954 pak byl zaměstnán v Československé akademii zemědělské v Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství jako odborný dokumentátor, kde působil až do svého propuštění v roce 1969 a následného odchodu do důchodu. Krátkou návštěvu Laponska podnikl Marek ještě v roce 1979, kdy dostal po mnohaleté snaze povolení k dvouměsíčnímu vycestování.

Navzdory tomu, že Markovi nebylo umožněno, aby své etnografické znalosti rozvíjel na půdě Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, díky benevolenci Otakara Nahodila se mu během 50. a 60. let 20. století podařilo vydat sérii vědeckých článků v tehdejších

vedoucím odborném periodiku *Československá etnografie*. V sekci „Cizokrajná etnografie“ byl Václav Marek spolu s Ladislavem Holým nejpublikovanějším autorem a stal se jedním z nejvýznamnějších autorů tohoto periodika vůbec (Ovský 2018, 84). Mimo to se mu podařilo během života sepsat a částečně vydat desítky více či méně odborných a populárně-naučných článků, několik rozsáhlých odborných monografií, recenzí norských etnografických prací, románových příběhů a esejistických pojednání zabývajících se sámskou společností, materiální a kulturní historií i skandinávskou přírodou. Zároveň po sobě zanechal rozsáhlý fotografický materiál sámské přírody, obyvatel a materiální kultury.

METODOLOGIE

Tento článek se zaměřuje na obsahovou analýzu díla českého etnografa Václava Marka, a to ze dvou aspektů. Prvním z nich je textová obsahová analýza, zkoumající tematické okruhy, kterým se Marek ve svém díle věnoval. Druhý aspekt představuje analýza obrazu, konkrétně jeho vlastnoručně pořízených fotografií během výzkumů, které absolvoval v terénu. Následně byla provedena komparativní analýza Markových teoreticko-metodologických přístupů pro stanovení shodných a rozdílných znaků mezi jeho psaným a fotografickým přístupem. V tom vycházím z tradice výzkumů věnujících se analýze zahraničních antropologů (Young 1998; Morton 2009).

Markovu literární činnost je možné z etnografického hlediska rozdělit na dvě hlavní části. První část lze nazvat jako „protoetnografické“ období a je vymezeno texty spadajícími do období na počátku Markovy literární kariéry. Protoetnografické texty jsou obecně charakteristické především snahou poučit čtenáře, hledáním vnitřní logiky pozorovaného a snahou o základní pochopení kulturní jinakosti (Lozoviuk 2017, 298). Tyto Markovy články byly napsány během třicátých a čtyřicátých let 20. století a byly publikovány v populárně-naučných časopisech v tehdejší Československu. Druhou částí je „etnografické“ období, začínající v padesátých letech 20. století publikováním série odborných etnografických článků.

Tyto a další texty spadající do tohoto období jsou již charakteristické snahou o systematické postižení zkoumaného fenoménu, interdisciplinárním přístupem a rozlišováním emického a etického přístupu (Nešpor a Jakoubek 2004, 68–69).

Pro analýzu Markových textů byly použity články a monografie „etnografického“ období. Jedná se o články uveřejněné v *Československé etnografii* mezi lety 1953 a 1962 (Marek 1954, 1955, 1956, 1959a, 1959b, 1961), dále o vydanou monografii *Staré laponské náboženství* (Marek 2009) a dvě doposud nevydané monografie *Z dávné minulosti Laponska* (Marek 1969) a *Laponsko v bouřích času* (Marek 1989). Vzhledem k Markově aktivní spisovatelské činnosti se jedná o výběr, k němuž jsem se uchýlil pro jeho vysokou odbornou úroveň a také reprezentativnost v kontextu celkového životního díla. Proces kvalitativní obsahové analýzy je založený na rozdělení textu do jednotek, přiřazení kódů k těmto jednotkám, na konstrukci kategorií, identifikaci vzorců a vztahů mezi kategoriemi a na jejich interpretaci (Kuckartz 2014, 52–55). Během kódování byly jednotlivé segmenty dat označeny a seskupeny do kategorií, dále prozkoumány a porovnány jak uvnitř kategorií, tak mezi kategoriemi (Flick 2013, 24). Práce byla založena na evaluativní textové analýze, která je blízká hermeneutické interpretativní analýze, protože pro správnou evaluaci jednotlivých pasáží bere v potaz širší kontext celého textu (Kuckartz 2014, 130). Proces evaluativní analýzy byl rozdělen do několika po sobě jdoucích fází: definování evaluativních kategorií, identifikace a kódování textových pasáží, definování hodnot pro evaluativní kategorie, případné upravení definic kategorií, evaluace a kódování celého textu, analýza a hloubková interpretace jednotlivých případů (ibid., 114–116).

Pozůstalost Markových fotografií se skládá ze tří částí: (1) fotografie uveřejněné v jeho monografiích; (2) fotografie uložené v archivu Národního muzea v Praze a (3) fotografie uložené v pobočce Norské národní knihovny v Mo-i-Rana. Pro tuto analýzu byl vybrán soubor skládající se z publikovaných fotografií (Marek 1954, 1972, 2000) a fotografií uložených v archivu Národního muzea (Fond Marek Václav, č.f. 856). Celkem se jedná o 392

originálních fotografií. K fotografickému souboru, uloženému v pobočce Norské národní knihovny v Mo-i-Rana nebyl v době výzkumu přístup, tento soubor tedy ještě čeká na detailní analýzu. Všechny analyzované fotografie byly pořízeny v Laponsku během Markova pobytu v letech 1933–1948 a během jeho dvouměsíční letní návštěvy Laponska v roce 1979. Pro analýzu Markových, vlastnoručně zhotovených fotografií byla použita obsahová analýza (Rose 2001, 54–68). Celý proces obsahové analýzy fotografií byl rozdělen na sedm po sobě jdoucích etap: vymezení výzkumného problému, výběr pramene, výběr vzorku snímků, vytvoření protokolu kódování, kódování snímků, kvantitativní analýza a formulace závěrů (Sztompka 2008, 60–61). Kategorie fotografického materiálu jsou uvedeny v tabulce 1. Analýza získaných dat, která umožňuje vyzorovat rozsáhlejší vzorce v rámci celkových událostí, proběhla na základní deskriptivní úrovni sledující frekvence výskytu jednotlivých hodnot proměnných. Frekvence hodnot proměnných je zachycena v tabulkách 2–12. Pro přímou analýzu fotografií jsem zvolil následující postup: inventarizace, formální analýza, strukturovaná analýza a hledání významu a smyslu skrze návrat k celému vizuálnímu záznamu (Burzová, Hirt a Lupták 2015, 103).

ETNOGRAFICKÉ DÍLO VÁCLAVA MARKA V JEHO TEXTECH

Československá etnografie byla v padesátých letech dvacátého století silně ovlivněna tzv. „sovětizací oboru“, zvláště v podání osobnosti Otakara Nahodila (Bahenský 2008, 219). Novou etnografií, definovanou sovětskou školou, vyznačil Nahodil témata, kterými se měl obor zvláště zabývat. Dějiny prvobytně společné společnosti, studium matriarchátu, patriarchátu, rozložení rodového zřízení, dějiny prvobytného hospodářství, původ a prvotní formy náboženské ideologie či etnogeneze byly právě takovými tématy, které, podle Nahodila (1950, 74–76), měly definovat novou, marxisticky orientovanou etnografií. Václav Marek se přidržel metodologických postupů a volil obdobná výzkumná témata, jak to po druhé světové válce navrhol Nahodil. Marek se tak v rámci svého zájmu věnoval oblastem, jakými

jsou tradiční, tedy předkřesťanské sámské náboženství (Marek 1955, 1956, 1989, 284–306), studium matriarchátu a patriarchátu (Marek 1969, 128–129), etnogeneze Sámů (Marek 1989, 36–40), vznik a vývoj tradičního způsobu sámské obživy, v čele s chovem sobů (Marek 1969, 4–123, 1989, 135–193 a 194–237), historický vývoj sámského sociálního a rodinného života (Marek 1969, 126–134, 1989, 255–258 a 331–367), zvláště s poukazem na degenerativní vývoj postavení ženy v sámské společnosti (Marek 1959b, 1989, 331–367) nebo postavení sámské menšiny v národním státě (Marek 1969, 126–134, 1989, 18–31).

Jedním z velkých Markových témat bylo staré sámské náboženství. Zvláště se zaměřoval na jeho vznik, vývoj a funkci ve společnosti. Dále analyzoval vliv příchodu křesťanství do Laponska a jeho historický vývoj v této oblasti. Marek se držel Nahodilova návodu, jak studovat „původ a prvotní formy náboženské ideologie“. Konkrétně se snažil zodpovědět otázku, „kdy, z jakých kořenů a za jakých podmínek náboženství vzniklo“ (Nahodil 1953, 133). Ve shodě s Nahodilem viděl Marek příčiny vzniku náboženství v „podmínkách sociálně-ekonomických vztahů lidí, ve společenském bytí prvobytných lidí“ (ibid.). Marek ve svých textech názorně ukazoval proces transformace praktického jednání v rituální činnosti, ze kterých pak vyrostly jednotlivé náboženské praktiky Sámů. Příkladem takto „racionalizovaného“ procesu může být zakládání seit.³ V historickém vývoji seit viděl Marek na prvním místě praktickou stránku, tedy vyhledávání vyvýšených míst, ze kterých lovec viděl do okolí na kořist. Na těchto místech pak po sobě lovec zanechával zbytky kostí a různé další odpadky, což přitahovalo kořist (Marek 1955, 357). Lovec následně začal na těchto místech nechávat záměrně další odpadky, které se postupem času přetransformovaly ve vědomou oběť. Ta však ukazovala na kvalitu loviště, nejednalo se tedy o naklonění si božstev pro úspěšný lov (Marek 2009, 216). Mezi prvotní formy náboženské praxe dále řadil rituální procházení zadními dvířky v kóťě,⁴ pranostiky, kult slunce, nebezpečnost měsíce,

³ Sámský kultovní předmět, obvykle kámen, balvan nebo skála neobvyklého tvaru.

⁴ Sámská chýše, případně stan.

vliv zvířat na zdravotní stav lidí, pořekadla, kult ptáků, postavení nebeských těles, magii „pars pro toto“, zaříkávání, šamanismus a proměnu člověka do zvířecí podoby (Marek 1955, 357–371). Tradiční sámské náboženství se již za Markova života nedochovalo. To bylo díky intenzivní misijní činnosti během 18. a 19. století nahrazeno křesťanstvím. Materiálními pozůstatky starého sámského náboženství, dochovanými do Markovy doby, byly seity a některé šamanské bubínky. Nejvýznamnější sámskou činností týkající se křesťanství byly každoroční jarní sámské poutě farníků na místní faru (Marek 1989, 290–295). Jinak byl, podle Marka, sámský život křesťanstvím téměř nedotčený (ibid., 306).

Dalším velkým tématem, kterému se Marek věnoval a které je živé dodnes, byla změna společenského a kulturního života Sámů vedoucí k jejich podřadnému postavení v rámci severských národních států. Marek (1969, 278) hovořil přímo o „odnárodnění Laponců“. Jednalo se o nerovný vztah, který Marek viděl v tehdejší soužití mezi třicetitisícovou skupinou Sámů a patnácti miliony norských, švédských a finských obyvatel. Zatímco současný etnický diskurz chápe etnicitu jako nestratifikovanou identifikaci, tedy že kulturní (etnické) rozdíly jsou horizontální (Moerman 2016, 589), Marek spojoval etnicitu s třídní klasifikací, přičemž třídní distinkce jsou vertikální. Sámům tak na pomyslném společenském žebříčku připadlo nejnižší postavení, a to právě z toho důvodu, že byli identifikováni (ale i se tak sami chápali) jako Sámové. Výsledkem nízkého postavení sámské menšiny byl především rozpad tradiční sociální pospolitosti sámské rodiny, doprovázený rozšířeným alkoholismem u sámských mužů (Marek 1969, 278). Marek se však ve svých textech, spíše než na současný stav sámské společnosti, zaměřoval na původní, „ideální“ formy sámského způsobu života a dále hledal příčiny jejich kulturního a morálního „úpadku“ v rámci severských národních států. Příčinu tohoto úpadku pak viděl hlavně v násilném ponoršťování Sámů, zabírání sámské pastevecké půdy a využívání Sámů jako levné pracovní síly v blízkých dolech a při těžbě dřeva (ibid.).

V rámci dějin prvobytného hospodářství, jak toto téma představil Otakar Nahodil, se

Marek věnoval také tradičnímu způsobu sámské obživy. Zásadní vliv na charakter společnosti měl zvláště chov sobů (např. Marek 1989, 194–237), okrajově doplněný jednoduchým zemědělstvím, rybolovem, sběrem rostlin a lovem drobné zvěře (ibid., 135–193). Opět se opakuje Markova snaha o hledání původu, vývoje a funkcí jednotlivých druhů sámské obživy. Mapoval sámské dějiny se zaměřením na ekonomické chování a substituci od kultury Komsa, zaměřenou na lov tuleňů a mrožů v zimě a lov sobů v letních měsících (Marek 1963, 18–19). Klíčovým momentem pak bylo pro Sámy dle Marka ochočení sobího mláďete, které bylo později použito jako vábicí sob, který sloužil pro lov divokých sobů (ibid., 47–50). Kritizoval také současný stav chovu sobů. Jako zhoubné pro sámskou společnost viděl zavádění extenzivního chovu sobích stád, který v Laponsku započal již před druhou světovou válkou a pokračoval během celé druhé poloviny dvacátého století. Nebezpečí viděl hlavně v rychlém šíření infekcí, nedostatku pastvy a nedostatku místa pro obrovská stáda (Marek 1969, 233). S příchodem zemědělského obyvatelstva z jihu se sever stále více zalidňoval, čímž přibývalo také sporů a problémů. Cesty starých sámských tahů se sobími stády byly přerušeny a sobí pastviny v horách byly násilně rozdrobeny. Velký počet sámských zemědělských usedlostí byl zrušen z důvodu údajné neschopnosti provozu v nových podmínkách. Udržely se jen velké statky. Původní, podle Marka, demokratická a rovnostářská společnost sobích nomádů se stále více rozkládala, až se z ní „zásluhou státních zásahů utvářela společnost bohatých majitelů obrovských stád a proti tomu třída nejchudších proletářů ve Skandinávii“ (Marek 1989, 121).

Optikou evolucionistického vývoje společnosti se Marek díval také na postavení ženy v sámské společnosti. Zaměřoval se na význam a spoluúčast ženy na zvycích a tradicích, všiml si žen v pohádkách, jejich postavení i vlivu (Marek 1955, 1959b, 1961). Pokusil se zachytit historické změny, které prodělalo postavení žen v sámské společnosti. Zásadní pro sámskou společnost byl dle Marka (1989, 278) přechod od prvotní „sociální pospolitosti“ k matriarchátu a dále k patriarchátu, způsobený rozvojem hospodářství. Poukazoval na to, že

v „dávných dobách“⁵ existovaly četné ženské lesní bytosti, tedy duchové v ženském podání. Se zavedením chovu sobů, kdy se podle Marka (1959, 269) oslabilo postavení ženy v domácnosti, se rozšířila skupina bohyň „akk“, které chránily ženy při menstruaci a porodu a chránily děti v prvních letech života (ibid., 270). Změna pozice bohyň jako silných lesních bytostí na pouhé ochránkyně žen při menstruaci byla podle Marka důsledkem hospodářských a společenských změn právě v čele se zavedením chovu sobů (ibid.).

Ve všech výše uvedených tématech je patrné evolucionistické pojetí sámských dějin s jasným důrazem na význam nerovnoměrného rozložení bohatství mezi příslušníky jednotlivých společenských tříd. Sámskou etnicitu Marek chápal spíše jako formu sociální stigmatizace, neboť Sámové byli, podle jeho názoru, vnímáni jako součást nejnižší společenské třídy skandinávských zemí (Marek 1969, 278). Vycházel z předpokladu existence společenského konfliktu mezi jednotlivými společenskými vrstvami. Výsledkem tohoto konfliktu pak byla dle Marka změna. Ta se stala ústředním motivem jeho celoživotní práce. Změna údajně původní demokratické a rovnostářské společnosti na diferencovanou, odnárodněnou, případně změna původního racionálního chování na chování náboženské, tím pádem odosobněné (Marek 1989, 287–305). Bohužel se Marek po zbytek života nedokázal od marxisticky-evolucionistické etnografie oprostit. Jeho nucený odchod do důchodu na konci šedesátých let dvacátého století tak způsobila, mimo jiné, jistá zastaralost jeho teoreticko-metodologického přístupu, který stále vycházel z evolucionistického paradigmatu, ačkoliv československá cizokrajná etnografie začala být během šedesátých let silně ovlivněna současnou západní antropologií, zejména strukturalismem (Skalníková a Fojtík 1971).

⁵ Marek si pod tímto termínem představoval dobu všeobecné společenské rovnováhy, kdy lidé žili pospolně ve vzájemné úctě. Díky chybějící specializaci je taková doba také charakteristická absencí hierarchie, např. magie byla sdílená všemi, ještě nebyla monopolem šamanů. Společnost nebyla rozdělena, muži i ženy se stejným způsobem starali o lov a domácnost a neexistovala ani žádná tabu, náboženské příkazy nebo zákazy.

DÍLO VÁCLAVA MARKA VE FOTOGRAFIÍCH

Ještě v první polovině dvacátého století převládalo přesvědčení, že fotografie představuje reálné zachycení skutečnosti, a fotografické obrazy jsou tedy reálnými záznamy objektivní reality. Během druhé poloviny téhož století se však začal postupně rozšiřovat názor, že fotografie mají, ať už záměrně nebo neúmyslně, zásadní vliv na zobrazované objekty, a fotografie jsou založeny na selektivním výběru času i místa: „Fotografie jsou ovlivněné jak vědomými, tak nevědomými volbami fotografa, které se týkají motivu, rámování, zaostření, expozice, a zejména výběru okamžiku.“ (Burzová, Hirt a Lupták 2015, 109) Zároveň platí, že některé objekty a vztahy lze fotograficky zaznamenat lépe než jiné. Lehce zaznamatelné jsou hlavně prostorové a materiální aspekty kultury, ať už se jedná o artefakty, řemesla, vizuální umění, prostorové uspořádání a vybavení domů, pole a úrodu, komerční aktivity, dekorace, oblečení nebo zdobení těla. Naproti tomu mnohem obtížnější je fotografický výzkum sociálních jevů, jako jsou např. sociální a rodinné vazby nebo společenské uspořádání (ibid., 98).

Zkoumaný fotografický soubor obsahuje celkem 392 originálních fotografií z Laponska, který byl následně rozdělen do segmentů. Dále bylo provedeno kódování vytvořených kategorií. Kategorie fotografického materiálu jsou uvedeny v tabulce 1. Takto vytvořené kategorie poté sloužily pro rozdělení celého souboru. Analýza získaných dat proběhla na základní deskriptivní úrovni sledující frekvence výskytu jednotlivých hodnot proměnných. Frekvence hodnot proměnných je zachycena v tabulkách 2–12. V souboru lehce převažují fotografie Sámů nad ostatními fotografiemi, tedy sámské přírody, krajiny, zvěře nebo sámských artefaktů (tab. 2). Z fotografií, na kterých je zachycena materiální kultura Sámů, je nejzastoupenějším motivem tradiční sámské obydlí kóta (obr. 5), a to v 54 %, zatímco další předměty, jako hospodářské stavby nebo nádobí, jsou zastoupeny rovnoměrně (tab. 6). Tradičnímu sámskému obydlí se Marek často věnoval i ve svých textech. Všechny fotografie však zachycují kóty pouze zvenku, žádná z nich nezachycuje vybavení kóty ani její

vnitřní uspořádání. To však neznamená, že by Marka vnitřní uspořádání a konstrukce kóty nezajímaly. V článku „Obydlí a stavby u Laponců“ (1954) popisuje a graficky znázorňuje konstrukci všech hlavních tradičních sámských stanů, jejich využití, tvar, materiálové provedení, velikost a orientaci i vnitřní uspořádání sámské kóty. Pro ilustraci vnější podoby sámských obytných stanů Marek k článku přiložil několik fotografií, vnitřní rozdělení půdorysu kóty pak zachytil pomocí vlastních ilustrací. Zdá se, že z technických důvodů byly vnitřní části kóty pro Marka těžko fotograficky zachytitelné, proto se rozhodl pro kresby, které podle něj lépe vystihly skutečné uspořádání.

Sociální interakce mezi Sámy zachytil Marek hlavně ve fotografiích, ze kterých jsou patrné rozličné činnosti Sámů (tab. 3). Sámové jsou ve většině případů zachyceni při práci (51 %), dále při jiné činnosti jako odpočinku a zábavě (20 %) a při společném rozhovoru (18 %). Celkově se pak tyto fotografie podílí na celkovém souboru 21 %. Marek si Sámů nepochybně vážil a navzdory tehdy převládajícímu názoru, který je měl za „líné a nemorální“ (Marek 1989, 179), je považoval za velmi pracovitě, což se odrazilo i v jeho fotografiích. Pokud jsou Sámové zachyceni při práci, jedná se o činnosti spojené s chovem sobů, konkrétně dojení sobic (obr. 3), porážení a kastrace sobů (obr. 4), značkování a dohlížení na sobí stáda, dále práce na poli, zpracování dřeva a domácí práce. Z těchto činností je nejzastoupenější práce se soby, která je zachycena na 2/3 všech fotografií věnujících se nějaké sámské činnosti. Zde se projevuje jasná Markova snaha o popularizaci sámské kultury, jejíž distinktivní rys viděl vedle sámského jazyka právě v tradici polokočovního chovu sobů. Toto téma, jak již bylo uvedeno, dominuje i v jeho etnografické práci.

Deset procent fotografií pak obsahuje přípravu jídla a dalších deset procent domácí rukodělnou výrobu. Další činnosti, jako rybolov, senoseč a zpracování dřeva, jsou zcela výjimečné (tab. 8). Marek jim zjevně nevěnoval takovou pozornost, zřejmě právě z toho důvodu, že se nejednalo o charakteristický rys sámské kultury. Další skupinou fotografií, kde se Marek věnoval Sámům, jsou naaranžované fotografie, ve kterých jsou ovšem jakékoliv sociální interakce potlačené. Z těchto fotografií je pak

nejpočetnější skupina, kde jsou Sámové naaranžováni a vyfotografováni vedle sebe (obr. 1), dále se jedná o zjevné aranžmá znázorňující práci (tab. 12). Tyto naaranžované fotografie sice neilustrují sociální interakce ani sámský způsob života, ale mají za úkol představit typického příslušníka sámského etnika. Ve většině případů se jednalo o Markovy známé a přátele, které považoval za „čistokrevné Laponce“ (Marek 1989, 38). Je zde tedy jasná snaha o popularizaci Sámů. Markovým cílem bylo Sámy zachytit a zprostředkovat jejich vzhled široké veřejnosti.

Velkou část své fotografické činnosti věnoval Marek sámské obživě, hlavně pak chovu sobů. Sobi jsou zastoupeni téměř na čtvrtině všech fotografií (tab. 5), přičemž v polovině případů je na nich samotné stádo sobů (obr. 2) a v polovině případů jsou sobi spojeni s určitou činností Sámů (tab. 9), ať už jde o dojení, porážení, kastraci nebo dohlížení na sobí stádo (viz výše). Zároveň také sobi zaujímají mírnou nadpoloviční většinu ze všech vyfotografovaných zvířat (tab. 4). V rámci činností se soby je nejzastoupenější dohlížení na sobí stáda, a to plnými 64 %, zbylou třetinu fotografií představuje značkování sobů, kastrace a dojení sobic (tab. 9). Na fotografiích pak chybí větší zastoupení jiného druhu obživy, ať už jde o lov divoké zvěře, rybolov nebo pěstování plodin; Marek se těmito činnostem ve fotografiích téměř vůbec nevěnoval. Jak už bylo uvedeno výše, v rámci způsobů obživy se Marek snažil zachytit distinktivní rys sámské kultury, a to sobí pastevectví. Ostatní, podle něj vedlejší druhy obživy, ho vizuálně, ale ani literárně, příliš nezajímaly.

Dalším velkým Markovým tématem bylo postavení a vliv sámské ženy ve společnosti. Ve svých fotografiích se jim věnoval ve 30 % ze všech svých fotografií zachycujících Sámy, přičemž v 16 % je na fotografii pouze žena (tab. 7). V těchto případech je pak žena zachycena při práci téměř ve 30 %, ve zbytku se jedná hlavně o portréty (tab. 10). Ze všech fotografií, na kterých jsou zachyceny ženy, se v 71 % jedná o aranžmá. V porovnání s fotografiemi mužů, kde zaujímají naaranžované fotografie pouze 21 % (tab. 13), jde o značný rozdíl, který poukazuje na rozdílnost Markova pohledu na muže a ženy. Sámské muže viděl

Marek spíše jako „aktéry“, kteří se starali o sobí stáda a lov, a tím pádem i o chod společnosti, zatímco žena byla převážně vnímána jako pasivní objekt, usmívající se a pokud možno naaranžovaná do charakteristického sámského oblečení (obr. 7). Ženám sice Marek ve svých fotografiích přiznával jistý podíl na chodu společnosti, ale spíše okrajově. Při práci je žena zachycena nejvíce při dojení (obr. 3) a rukodělné činnosti, menšinově pak při přípravě jídla (tab. 11). Ženu Marek chápal jako strážkyni domácího krbu a ochránkyni rodinného života a byla spojena s domácími pracemi. Navzdory tomu, že ženám ve svých textech přisuzoval mnoho dalších činností, ať už se jednalo o činnosti spojené s chovem sobů, lov drobné zvěře nebo sběr plodů a rostlin, ve fotografii se kromě dojení sobů a domácí rukodělné výroby těmito činnostem Marek nevěnoval. Ve svých fotografiích kladl na činnosti mužů mnohem větší důraz, a umenšoval tak participaci žen na chodu rodiny a společnosti, na rozdíl od svých textů.

Je s podivem, že ačkoliv nejvýznamnějším tématem Markovy práce bylo nízké sociální postavení Sámů a problémy spjaté s tvrdou oficiální politikou vůči nim a špatnými vztahy s norskými a švédskými sedláky v oblasti, do jeho fotografií se toto téma prakticky nedostalo. Také není bez zajímavosti, že pokud nebereme v potaz naaranžované rodinné fotografie Sámů, Marek se zachycení sámského rodinného života rovněž nevěnoval. Stejně tak nefotil Sámy při tvrdé námezdní práci v dolech, papírnách nebo dřevařských velkozávodch, což byly aktivity, které v textech velmi kritizoval. Důvodem může být Markova snaha o vizuální zachycení tradičního, lépe řečeno „čistého“, způsobu života. Kritizoval sice vykořisťování Sámů a snahu o jejich asimilaci, ale nebojoval proti nim ukazováním dopadu těchto snah, ale spíše propagací „neposkrvněné“ sámské kultury, v té podobě, v jaké by ideálně mohla být bez negativních zásahů ze strany národních států, a ne v jaké se právě nachází. Marek tedy fotil společnost idealizovanou, nesažil se o její reálné zachycení, o které se pokoušel ve svých textech. Snažil se naopak o popularizaci Sámů a sámské kultury především mezi širokou veřejností, a tím usiloval o zachování sámské kulturní svébytnosti.

Posledním velkým Markovým literárním tématem bylo sámské náboženství, ať už tradiční, v podobě starých sámských seit a šamanských bubínků, nebo v podobě současných křesťanských poutí. Tomuto tématu se však Marek prokazatelně věnoval pouze na čtyřech fotografiích, přičemž dvě fotografie zachycují cestu Sámů na každoroční jarní sešlost na místní faru (obr. 6) a dvě fotografie zachycují pozůstatky sámských seit. Ani na jedné fotografii pak není tradiční šamanský bubínek, kterému Marek přikládal v sámském náboženství zásadní význam. Marek sám uváděl, že drtivá většina šamanských bubínků byla spálena nebo jinak zničena během křesťanské činnosti misionářů a část byla odnesena amatérskými i profesionálními etnografy, ať už do svých vlastních sbírek, nebo do muzeí. Marek se tak téměř opovržlivě vyjadřoval k současným bubínkům, které již podle něho neplnily svůj náboženský účel, ale pouze účel dekorativní a turistický. To může být hlavním důvodem, proč bubínky nefotil, na rozdíl od mnoha skandinávských etnografů.

ZÁVĚR

Československá cizokrajná etnografie byla v 50. a 60. letech silně ovlivněna sovětskou verzí etnografie, která se téměř výlučně soustředila na historické bádání. To se pocho-pitelně odrazilo i v Markových výzkumech. Václav Marek se ve svém etnografickém díle zabýval rozličnými tématy od tradičního sámského náboženství, přes tradiční sámský způsob obživy, charakteristický chovem sobů, dále přes rodinný život a postavení sámské ženy a její vliv ve společnosti až po postavení sámské menšiny v národním státě. Kromě těchto stěžejních témat se Marek věnoval i mnoha dalším, pro něj spíše okrajovým tématům, jako jsou například biologická antropologie Sámů, sámský jazyk, sámská materiální kultura nebo sámské pohádky a písně. Markovým primárním teoretickým přístupem byl evolu-cionisticky orientovaný marxismus. Vycházel z předpokladu existence konfliktu mezi jednotlivými společenskými třídami a jejich vzá-jemné nerovnosti. U každého sledovaného fenoménu se Marek snažil odhalit jeho původ, vý-voj a historický význam pro společnost. Takto

historicky pojatá témata jsou však, pokud vůbec, jen velmi těžko zachytitelná fotograficky.

Ve svých fotografiích se Marek nejvíce zaměřil na sámský způsob obživy. Patrná je jeho fascinace chovem sobů, která je zřejmá i v jeho textech. Sobi se nachází takřka na každé čtvrté Markově fotografii. Zde se projevuje jeho jasná snaha o popularizaci sámské kultury, jejíž distinktivní rys viděl Marek vedle sámského jazyka právě v tradici polokočovného chovu sobů. Ve více než polovině případů se pak Marek věnoval Sámům a na třetině všech fotografií zachytil sámskou přírodu a zvěř. Příčinu můžeme opět hledat u Markovy snahy představit nejen sámské etnikum, ale i drsnou laponskou přírodu široké veřejnosti. Na druhé straně se Marek vůbec, nebo téměř vůbec nevěnoval svým stěžejním textovým tématům, kterými byly špatné životní podmínky sámské menšiny nebo rodinný život Sámů. Ani fotografická dokumentace sámské materiální kultury, dochované do Markových dní, jakou byly tradiční sámská obydlí, sámské oblečení nebo sámské nářadí, nepatřila k jeho velkým fotografickým tématům. Navzdory tomu, že si ve svých textech vážil přínosu žen pro sámskou společnost a vyzdvihoval jejich nezastupitelnou funkci ve veřejném životě, ve svých fotografiích participaci žen na chodu rodiny a společnosti spíše umenšoval. Ukazoval ženu jako strážkyni domácího krbu a ochránkyni rodinného života spojenou s domácími pracemi, a na činnosti mužů kladl ve fotografiích mnohem větší důraz.

Václav Marek byl vášnivým spisovatelem i fotografem. Jeho fotografická činnost však s jeho etnografickým výzkumem příliš nekorespondovala. To bylo dáno hlavně tím, že se zabýval převážně historickým výzkumem, který je fotoaparátem těžko zachytitelný. Jedním z distinktivních rysů sámské kultury, kromě jazyka, který je ovšem fotografií nepostihnuteľný, je chov sobů. A na ten se Marek zaměřil, protože podle jeho názoru právě chov sobů charakterizuje sámský způsob života nejvíce, a právě skrze chov sobů Marek seznamoval odbornou i laickou veřejnost se sámskou kulturou a způsobem života. Poukazem na sámskou svébytnost a jedinečnost Marek bojoval proti „ponoršťování“ sámského etnika a jeho asimilaci do většinové společnosti jednotlivých

skandinávských národních států. Propagací sámské kultury chtěl ochránit její jedinečnost a diverzitu. Navzdory svým textům se však snažil ve fotografiích zachytit ideální a romanticky příkrášlený pohled na sámskou kulturu, tedy kulturu, jaká by mohla být, nebýt vládních zásahů národních států a církevních institucí.

	Prvek obrazu
1	Sámové
2	Ženy
3	Muži
4	Děti
5	Smíšená skupina
6	Příroda
7	Krajina se zástavbou
8	Zvěř
9	Sobi
10	Materiální kultura
11	Naaranžovaná práce
12	Naaranžovaný portrét
13	Ženy aranžmá
14	Muži aranžmá
15	Sámové při práci
16	Ženy při práci
17	Muži při práci
18	Senoseč
19	Zpracování dřeva
20	Příprava jídla
21	Rukodělná výroba
22	Rybolov
23	Stádo sobů
24	Dojení sobů
25	Značkování
26	Kastrace sobů
27	Odpočinek, zábava
28	Rozhovor
29	Artefakty
30	Kóty
31	Hospodářská stavení
32	Nádobí
33	Zachycení výrazu

Tabulka 1: Kategorie fot. materiálu

	Abs. četnost	Rel. četnost
Sámové	219	0,56
Příroda	26	0,07
Krajina se zástavbou	11	0,03
Zvěř	88	0,22
Materiální kultura	26	0,07
Marek autoportrét	22	0,06
Celkem	392	1,00

Tabulka 2: Četnost výskytu Sámů v rámci jiných kategorií

	Abs. četnost	Rel. četnost
Naaranžovaný portrét	51	0,23
Při práci	51	0,23
Se soby	44	0,20
Odpočinek, zábava	24	0,11
Při rozhovoru	15	0,07
V kóťě	1	0,00
S artefakty	8	0,04
Sámové a příroda	19	0,09
Zachycení výrazu	6	0,03
Celkem	219	1,00

Tabulka 3: Činnosti Sámů

	Abs. četnost	Rel. četnost
Sobi	45	0,51
Ostatní zvěř	43	0,49
Celkem	88	1,00

Tabulka 4: Četnost výskytu sobů v rámci zvěře

	Abs. četnost	Rel. četnost
Sobi	89	0,23
Ostatní	303	0,77
Celkem	392	1,00

Tabulka 5: Četnost výskytu sobů celkově

	Abs. četnost	Rel. četnost
Kóty	14	0,54
Hospodářská stavení	3	0,12
Ostatní budovy	3	0,12
Nádobí	2	0,08
Ostatní	4	0,15
Celkem	26	1,00

Tabulka 6: Materiální kultura

	Abs. četnost	Rel. četnost
Ženy	34	0,16
Muži	128	0,58
Smíšená skupina	31	0,14
Děti	26	0,12
Celkem	219	1,00

Tabulka 7: Četnosti pohlaví

	Abs. četnost	Rel. četnost
Se soby	35	0,69
Senoseč	4	0,08
Zpracování dřeva	1	0,02
Příprava jídla	5	0,10
Rukodělná výroba	5	0,10
Rybolov	1	0,02
Celkem	51	1,00

Tabulka 8: Sámové při práci

	Abs. četnost	Rel. četnost
Se stádem sobů	28	0,64
Dojení sobů	4	0,09
Značkování	8	0,18
Kastrace sobů	4	0,09
Celkem	44	1,00

Tabulka 9: Činnosti Sámů se soby

	Abs. četnost	Rel. četnost
Při práci	10	0,29
Portrét, aranžmá	24	0,71
Celkem	34	1,00

Tabulka 10: Ženy

	Abs. četnost	Rel. četnost
Dojení	4	0,40
Rukodělná výroba	4	0,40
Příprava jídla	2	0,20
Celkem	10	1,00

Tabulka 11: Žena při práci

	Abs. četnost	Rel. četnost
Aranžmá ve stoje, portrét	36	0,71
Aranžmá při práci	15	0,29
Celkem	51	1,00

Tabulka 12: Naaranžovaný portrét celkově

	Abs. četnost	Rel. četnost
Muži při práci	101	0,79
Muži aranžmá	27	0,21
Celkem	128	1,00

Tabulka 13: Podíl naaranžovaných fotografií mužů

POUŽITÉ ZDROJE

- Bahenský, František. 2008. „Otakar Nahodil a marxistická etnografie jako historická disciplína.“ In Bohumil Jiroušek a kol., *Proměny diskurzu české marxistické historiografie*, 219–223. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Banks, Marcus, a Howard Morphy. 1999. *Rethinking Visual Anthropology*. New Haven: Yale University Press.
- Burzová, Petra, Tomáš Hirt a Lubomír Lupták. 2015. *Vizuální antropologie: Klíčové studie a texty*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Čeněk, David, a Tereza Porybná. 2010. *Vizuální antropologie: Kultura žitá a viděná*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Flick, Uwe (ed.). 2013. *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis*. Los Angeles: Sage.
- Flusser, Vilém. 1994. *Za filosofii fotografie*. Praha: Hynek.
- Halászová, Věra. 1989. *Nejstarší fotografie ze zámoří*. Praha: Národní muzeum.
- Hingarová, Vendula, Alexandra Hubáčková a Michal Kovář. 2009. *Sámové: Jazyk, literatura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Hockings, Paul. 2003. *Principles of Visual Anthropology*. New York: De Gruyter.
- Kappfjell, Lena. 2010. „Václav Marek 1908–1994.“ *Sámis: Sámí čálakulturrálaš áigečála, Kárášjohka* 2010/6–7: 20–23.
- Kovář, Michal. 2009. „K Markovým studiím o starém sámském náboženství.“ In Václav Marek, *Staré laponské náboženství*, 239–246. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Kovář, Michal. 2013. „A Sami in Bohemia, a Czech in Sápmi.“ *L'Image du Sápmi* 3: 280–289.
- Kovář, Michal, a Harald Gaski. 2010. „Čehkálaš Máttá-Sámis.“ *Sámis: Sámí čálakulturrálaš áigečála, Kárášjohka* 2010/6–7: 16–19.
- Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Los Angeles: Sage.
- Krippendorff, Klaus, a Mary Angela Bock. 2008. *The Content Analysis Reader*. Los Angeles: Sage.
- Kuckartz, Udo. 2014. *Qualitative Text Analysis: A Guide to Methods, Practice and Using Software*. Los Angeles: Sage.
- Lozoviuk, Petr. 2017. „V Oděse se dobře žije: Cesťopisné a protoetnografické obrazy města a jeho obyvatel v 19. století.“ *Český lid* 104 (3): 291–316.
- Marek, Václav. 1954. „Bydlí a stavby u Laponců.“ *Československá ethnografie* 2 (2): 176–199.
- Marek, Václav. 1955. „O dávných náboženských představách Laponců.“ *Československá ethnografie* 3 (4): 352–373.
- Marek, Václav. 1956. „K otázce přežitků totemistických představ u Laponců.“ *Československá ethnografie* 4 (1): 38–54.
- Marek, Václav. 1959a. „Říše saivů, Jabmeaimo a názory dávných Laponců o životě a smrti.“ *Československá ethnografie* 7 (4): 386–399.
- Marek, Václav. 1959b. „Žena v dávném laponském náboženství.“ *Československá ethnografie* 7 (3): 261–274.
- Marek, Václav. 1961. „Laponské pohádky a pověsti a jejich zhodnocení pro všeobecnou folkloristiku.“ *Československá ethnografie* 9 (2): 177–191.
- Marek, Václav. 1969. *Z dávné minulosti Laponska. Vývoj laponské kultury. Hospodářské a kulturní dějiny Laponců*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.
- Marek, Václav. 1972. *Kočovníci věčné touhy*. Praha: Blok.
- Marek, Václav. 1989. *Laponsko v bouřích času. Historicko-etnografický přehled a současná politická situace*. Nepublikovaný rukopis, uložen v ANM, č.f. 856.
- Marek, Václav. 2000. *Noidova smrt: Pověsti a pohádky z Laponska*. Praha: Triáda.
- Moerman, Michael. 2016. „Jak se dělá etnicita. Být Luem: Využívání a zneužívání etnické identifikace.“ In Marek Jakoubek (ed.), *Teorie etnicity: Čítanka textů*, 573–592. Praha: SLON.
- Morton, Christopher. 2009. „Fieldwork and the Participant-Photographer: E. E. Evans-Pritchard and the Nuer Rite of Gorot.“ *Visual Anthropology* 22 (4): 252–274.
- Nešpor, Zdeněk R., a Marek Jakoubek. 2004. „Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi.“ *Český lid* 91 (1): 53–79.
- Neuendorf, Kimberly (ed.). 2002. *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ovský, Přemysl. 2018. *Václav Marek a jeho význam pro československou etnografii*. Diplomová práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Rose, Gillian. 2001. *Visual Methodologies: Counting What You Think You See. An Introduction to Content Analysis*. London: Sage.

Skalníková, Olga, a Karel Fojtík. 1971. *K teorii etnografie současnosti*. Praha: Academia.

Sztompka, Piotr. 2008. *Vizuální sociologie: Fotografie jako výzkumná metoda*. Praha: SLON.

Wittlich, Filip, et al. 2017. *Interpretace fotografie z hlediska obsažených obrazových informací*. Praha: Národní památkový ústav.

Young, Michael. 1998. *Malinowski's Kiriwina: Fieldwork Photography 1915–1918*. Chicago: University of Chicago Press.

ARCHIVNÍ ZDROJE

ANM – Archiv Národního muzea. Fond Marek Václav č.f. 856, v době zhlédnutí nebyly dílčí složky fondu detailněji uspořádány.

Obrázek 1: Rodinné aranžmá (zdroj: ANM)

Obrázek 2: Sobí stáda (zdroj: ANM)

Obrázek 3: Dojení sobic (zdroj: ANM)

Obrázek 4: Kastrace sobů (zdroj: ANM)

Obrázek 5: Sámská kóta (zdroj: ANM)

Obrázek 6: Každoroční poutní cesta na faru
(zdroj: ANM)

Obrázek 7: Naaranžovaná žena (zdroj: ANM)